

Šľachtické odievanie podľa korešpondencie Judyty Balassovej v 2. polovici 17. storočia*

SABINA DANKOVÁ

Aristocratic dress based on Judith Balassa's correspondence in the
2nd half of the 17th century

DOI: <https://doi.org/10.54937/kd.2025.16.1.6-23>

ABSTRACT: The correspondence of the nobility is an invaluable source of knowledge of early medieval clothing culture. Clothing not only provided protection from the weather, but also reflected personal and family identity, status, and wealth. The letters reveal the importance of clothing in everyday life. They provide details of specific items of clothing, materials, colours, cuts and decoration, which are particularly valuable in cases where other types of sources are not available. In terms of everyday practice, they offer a closer insight into the acquisition, wearing and care of clothing. In this paper, I examine clothing culture based on the correspondence of baroness Judith Balassa (c. 1630 – c. 1685), second wife of Stephen Koháry I. (1616 – 1664), between the 1650s to 1680s. First, I focus on the function of clothing and on its importance in terms of representativeness. Next, I characterize the dress itself in the context of influences and developments in the period, based on data from family correspondence. Finally, I analyse the means by which Judith Balassa and her immediate family acquired clothing and textiles.

Keywords: Clothing, Fashion History, Material Culture, Aristocracy, Correspondence, 17th Century.

Odievanie je prejavom kultúry, ktorý vypovedá o badateľných aj skrytých hodnotách spoločnosti v čase. V období raného novoveku prebiehali v Uhorsku búrlivé politicko-vojenské udalosti, ktoré zásadným spôsobom zasiahli život všetkých spoločenských vrstiev. Napriek ničeniu a ťažkostiam, ktoré tento vývoj sprevádzali, ľudia venovali veľkú pozornosť svojmu výzoru, aj keď sa módné trendy v tejto dobe týkali len obliekania zámožných, to znamená šľachty a mešťanov. O dôležitosti výzoru vypovedajú moralizujúce hlasy pohoršujúce sa nad prezdobenosťou odevu a s ňou spájanou pýchou a márnivosťou. Svedectvom toho sú aj nespočetné mestské štatúty zakazujúce nosenie prehnane okázalého oblečenia. I keď mestá na prvý pohľad zachovávali odmietavý postoj voči prepychu, v skutočnosti však mali z dovozu textílií zo zahraničia a ich predaja úžitok. Podobne to bolo aj v prípade rôznych panovníckych nariadení, ktoré sa vydávali od 16. storočia s cieľom regulovať odevné normy a pravidlá. Ich pôvodným cieľom mohlo byť stabilizovanie spoločenského usporiadania prostredníctvom stanovenia typu

* Štúdia je výstupom z grantovej úlohy VEGA 1/0148/24 Mocenské, duchovné a intelektuálne elity moháčskeho obdobia v Uhorsku.

ošatenia pre osoby prislúchajúce jednotlivým skupinám. Neskoršie zákazy, obmedzujúce dovoz luxusného tovaru s cieľom podpory domácej výroby, priniesli len málo úspechu kvôli vysokým nárokom na reprezentatívny a pompézny výzor, požadovaný viedenskou dvorskou spoločnosťou.¹ Uhorský odev podliehal zmenám pod vplyvom historických okolností, na jednej strane bol určovaný európskymi normami, na druhej strane domácimi špecifikami. Na odevoch sa prejavovali znaky talianskej, španielskej a nemeckej módy, pričom veľký vplyv, najmä na odev aristokracie, mala Osmanská ríša. Orientálne oblečenie a látky sa získavali pri vojenských a diplomatických stretnutiach, ale aj obchodovaním.

Štúdia sa venuje problematike odievania v korešpondencii barónky Judity Balassovej (cca 1630 – cca 1685), druhej manželky Štefana I. Koháryho (1616 – 1664). Po náhlej smrti svojho manžela v roku 1664 sa starala o svojich šesť detí² a zaoberala sa správou Čabradského a Sitnianskeho panstva. V rodinnej korešpondencii sa zmienky o odevu objavujú predovšetkým v súvislosti s jeho zaobstarávaním a posielaním v období od 50. do 80. rokov 17. storočia. Pre komplexné poznanie odevnej kultúry raného novoveku sa bežne využíva kombinácia rôznych typov prameňov, avšak materiálne ani obrazové pramene nie sú pre náš výskum dostupné. Z ranonovovekých písomných prameňov sú využiteľné predovšetkým inventáre a testamenty. Záznamy o oblečení a súpisy pozostalostí sa v prostredí Uhorska objavovali od začiatku 16. storočia.³ Kvôli absencii iných typov prameňov sa pre potreby tejto štúdie využili výlučne rodinné listy z prostredia rodiny Koháryovcov. Štúdia sa z pohľadu barónky Judity Balassovej zameriava na význam odievania v každodennom živote ranonovovekej šľachty. V prvej časti sa analyzuje funkcia odevu a jeho ponímanie ako prostriedku pre vyjadrenie individuálnej, rodinnej, stavovskej či krajinskej identity a bohatstva. Následne sa charakterizuje samotné oblečenie v kontexte vplyvov a vývoja v sledovanom období na základe údajov z rodinnej korešpondencie. Na záver sa rozoberajú prostriedky, ktorými si Judita Balassová a jej najbližšia rodina zaobstarávala oblečenie. Pre pochopenie dobových výrazov a súvislostí sa štúdia opiera o výkladové slovníky a domácu aj zahraničnú literatúru zaoberajúcu sa ranonovovekou odevnou kultúrou.⁴

¹ R. VÁRKONYI, Ágnes. Az öltözködés filozófiájáról. In *Történelmi szemle*, 2011, roč. 53, č. 4, s. 521 – 525.

² Štefan II. (1649 – 1731), Judita (1650 – 1718), Imrich II. (1652 – ?), Farkaš (1654 – 1704), Ján I. (1657 – 1696) a Gabriel (1659 – ?). KOZICZ, János. A török elleni harcok vitézi hagyományai a Koháry családban. In KOLTAI, András – KOZICZ, János (eds.). *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest; Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 36.

³ MOJZSIS, Dóra (ed.). *Régi magyar öltözködés*. Budapest : Magvető Kiadó, 1988, s. 23.

⁴ LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016, s. 75 – 118; LAMAROVÁ, Milena – KYBALOVÁ, Ludmila – HERBENOVÁ, Olga. *Obrazová encyklopédia módy*. Praha : Artia, 1973; PAJER, Lenka. *Odev v živote uhorského šľachtica 16. a 17. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave; Historický ústav SAV, 2022; ZUBEROVÁ, Magdaléna M. *Tisícročie módy. Z dejín odievania na Slovensku*. Martin : Osveta, 1988; ZUBEROVÁ, Magdaléna M. et al. *Móda na Slovensku*. Stručné dejiny odievania. Bratislava : Slovart, 2014; VÁRKONYI, Az öltözködés filozófiájáról, s. 503 – 536; RADVÁNSZKY, Béla. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I*. Budapest : Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1896; DEÁK, Éva. Ruhaanyagok az erdélyi országgyűlés árszabásaiban Bethlen Gábor uralkodása idején. In BALOGH, Balázs et al. (eds.). *ETHNO-LORE : A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉ-*

Odev ako prostriedok reprezentácie

Aj keď je primárnou funkciou oblečenia ochrana pred nepriaznivým počasím, vždy disponovalo oveľa väčším významom, keďže zároveň aj ukazovateľom spoločenského postavenia. V habsburskej monarchii sa možnosti spoločenskej mobility odvíjali od vzdelania, nadania, sobášnej politiky, podnikavosti či náklonnosti ku katolicizmu, čo však ešte v úplnosti nepostačovalo. Aby mohol šľachtic v elitnej spoločnosti zapadnúť a presadiť sa, bolo potrebné, aby bol dôstojne oblečený. Predstavitelia šľachty ochotne investovali veľké sumy do svojho šatstva. Avšak nie každý kus ich oblečenia musel byť vyslovene prepychový. Skladba šatníka závisela od príležitostí, na ktoré boli jednotlivé odevy určené. Bol rozdiel medzi každodenným „domácom“ oblečením, ktoré mohlo byť jednoduchšie, a slávnostným, ktoré muselo byť honosné. Na výnimočných oficiálnych udalostiach a ceremóniách sa schádzala spoločenská elita, kvôli čomu sa vyžadoval odev primeraný príležitosti a stavu svojho nositeľa. I keď sa požiadavky na oblečenie v priebehu času menili, odev bol vždy prostriedkom umožňujúcim vyjadrenie osobnosti svojho nositeľa a jeho príslušnosti k spoločenskej skupine, ktorú navonok reprezentoval. V prípade šľachty bol jej odev odrazom prestíže, krajinskej hodnosti a úradov, bohatstva, príslušnosti k rodine, a moci, pričom zohľadňoval aj požiadavky pre danú príležitosť. V habsburskej monarchii sa reprezentatívny vzhľad nelimitoval výlučne na Viedeň, ale si naň aristokracia jednotlivých krajín potpela aj na svojich dvoroch.⁵

Korešpondencia šľachty reflektuje tento postoj k odevu. Pozoruhodným je komentár Tomáša Baranyayho (? – 1674), tútora koháryovských detí po smrti ich otca, k nákupu materiálu na výrobu oblečenia pre Juditu Balassovú, ktorý pochádza z obdobia krátko po jej ovdovení: „*Tvoja milosť píše, aby kúpili deväť rífov⁶ atlasu,⁷ usudzujem, že ho chcete kupovať sebe na plášť, od ktorého ale nie je horší materiál, keďže sa veľmi trhá, ale dajte zamat kúpiť tak ako na plášť, tak aj na*

ZETÉNEK ÉVKÖNYVE 29, Budapest : MTA, 2012, s. 381 – 397; ohľadom strihu mužského odevu v 17. a 18. storočí: HOTTÓ, Éva. *Dekonstrakció és rekonstrukció. A XVII – XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése*. Dizertačná práca. Sopron : Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2014; ohľadom tureckého vplyvu na uhorský odev: VEHRER, Adél. A török viseletí darabok hatása hazánkban a hódoltság korában – Effect of Turkish Traditional Costumes On Our Country During Occupation. In *Polgári Szemle*, 2017, roč. 13, č. 1 – 3, s. 256 – 268. <https://doi.org/10.24307/psz.2017.0922>; prehľad odevnej kultúry renesancie a baroka: KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Renaissance*. Praha : NLN, 1996; KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Barok a rokoko*. Praha : NLN, 1997; zo slovníkov predovšetkým: KISS, Gábor et al. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest : Tinta, 2012; ohľadom vzniku slovenských košiel: MRÁZEK, Tomáš. Slovenské košele ako príklad vzájomného ovplyvňovania mestského a tradičného odevu. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, č. 1, s. 23 – 43. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.1.23-43>

⁵ VÁRKONYI, Az öltözködés filozófiájáról, s. 525 – 527.

⁶ Ríf (rőf, príp. réf), nazývaný aj laket, bol jednotkou dĺžkovej miery, ktorý sa väčšinou používal na meranie tkanín, látok a stúh. Ríf predstavoval vzdialenosť medzi špičkou palca a stredom prsníka na vystretej ruke a jeho rozmer sa pohyboval medzi 60 – 78 cm, István Bogdán uvádzal jeho rozpätie na 55 – 95 cm. Uhorský ríf nazývaný „sing“ dosahoval v 17. storočí 62,20 cm. KISS, Régi magyar szavak, s. 415; BOGDÁN, István. *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601 – 1874*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990, s. 234, 570.

⁷ Atlas (arab. hladký) bol ťažším druhom predovšetkým hodvábnej, ale aj vlnenej, bavlnenej alebo ľanovej tkaniny s vysokým leskom. Látka mohla byť s vlasom, hladká, ale atlasová väzba umožňovala aj zložité vzorovanie. Tkanina bola známa už stredoveku a využívala sa predovšetkým pre honosné a ceremoniálne účely. LAMAROVÁ – KYBALO-

sukňu, a na každý [bežný] deň kamuku,⁸ Tvoja milosť je Judita Balassová a manželka [vdova] Štefana Koháryho, nechcem, aby Tvoja milosť chodila zanedbaná,⁹ [ved] doteraz Tvoja milosť vykupovala Sitniansky majetok, zaslúžite si, aby ste chodili na spôsob panej, [...].¹⁰ Baranyayho výpoved poukazuje na viac, než len na jeho ponímanie rozdielnych druhov látok a ich využitie na rôzne príležitosti podľa ich kvalitatívnych vlastností. Baranyay najprv vyzdvihol osobu Judity Balassovej, následným pripomenutím jej vzťahu k nebohému manželovi zdôraznil jej rodinnú príslušnosť, ktorú navonok prezentovala. Navyše tým, že poukázal na to, že sa jej podarilo prevziať majetok naspäť do svojich rúk, jej naznačil, že by nebolo na škodu, aby bolo aj rozšírenie materiálneho vlastníctva súčasne s príslušnosťou k šľachtickému stavu dostatočným spôsobom reflektované. Svojím komentárom ju v podstate vyzval, aby pri nákupe textílií brala ohľad na svoju osobnú a rodinnú identitu, vlastné aj rodinné postavenie a záujmy, bohatstvo a stavovskú príslušnosť, ktoré by malo jej oblečenie vhodným spôsobom reprezentovať pred spoločnosťou.

Príslušníci šľachty boli od malička vedení k tomu, aby si uvedomovali požiadavky kladené na spôsob ich obliekania. Dokladom toho sú listy študujúcich detí, ktorí svojich rodičov alebo tútorov žiadali o rôzne typy oblečenia a doplnkov.¹¹ Jasne to vyplýva aj z korešpondencie Judity Balassovej zo študentského obdobia jej troch najstarších synov (Štefana II., Imricha a Farkaša).¹² Štefan písal svojej matke z Viedne, aby mu dala vyrobiť „pekné a čestné rúcho“, v ktorom by sa mohol pred panovníkom, grófmi a kniežatami čestne objaviť a nezahanbil by sa.¹³ Potenciálne nepríjemným situáciám sa, pochopiteľne, snažili predchádzať. Tomáš Baranyay v jednom prípade napomenul Juditu Balassovú, aby na oblečenie svojich detí dávala väčší pozor, pretože sa mali dostaviť pred panovníka, z čoho

VÁ – HERBENOVÁ, *Obrazová encyklopédie módy*, s. 585; PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 159.

⁸ Kamuka bola druhom hodvábného damasku. PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 172.

⁹ Baranyay tu použil slovo „szurtos“, ktoré by sa mohlo chápať aj ako „špinavý“, ale vzhľadom na kontext, v ktorom nehodnotil čistotu odevu barónky, je pravdepodobnejšie, že ním myslel „zanedbaný“. EÖRY, Vilma. *Magyar értelmészórtár diákoknak*. Budapest : TINTA Könyvkiadó, 2010, s. 755.

¹⁰ „kilencz reff atlatzot ir kd hagi vegienek, azt itelem hagi maganak palastnak akaria venni, kinell rossab materja sincz mivel igen fosol, hanem barsont vetessen mind palastnak smind soknianak, minden napra penigh kamukat, kd Balassa Juditl [!] es Kohari Istvanne, nem akarom, [hogy] sortossan jarion kd, elegh eddigh lam ki vatotta kd az Schitnjai josagot megh erdemli hogy uri assonj modra jarjon, [...]“ Štátny archív v Banskej Bystrici (ďalej ŠA BB), fond (ďalej f.) Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945 (ďalej KC), časť IV., no. 1034. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, Voderady, 22. 9. 1667.

¹¹ VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 529.

¹² HAJZER-MÖDLI, Éva. *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018, s. 38. <https://doi.org/10.15476/elte.2018.092>

¹³ „Az többi között pedig kértem volt Ngdat, hogy az disputatiómkorra Ngd csináltasson szép és böcsületes köntöst, hogy mint ő Fölsége s-mind töb itt lévő nagy grófok s-hercegek előtt böcsülettel comparealhassak, s-magamnak böcsületet [...] akarvan nierny ne essek gyalazatba.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1028. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 5. 1. 1666; list zverejnil Kálmán Thaly: THALY, Kálmán (ed.). *Koháry István tanuló-kori leveleiből*. In *Századok*, 1876, roč. 10, č. 5, list č. 3, s. 386 – 387. Dostupné na internete: <<http://real-j.mtak.hu/13625/>> [24. 7. 2024]

sa však nakoniec muselo upustiť, pretože ich rúcha boli ošúchané.¹⁴ Na viedenskom dvore boli požiadavky na odev určované veľkolepou dvorskou kultúrou, ktorá sa vyznačovala bezuzdnou nádherou a leskom charakteristickým pre svoju dobu. Habsburská monarchia si v reprezentatívnosti nemohla dovoliť zaostávať za vychýrenými centrami svojich dvoch veľmocenských súperov, Parížom a Istanbulom.¹⁵ Štefan II. Koháry aj Tomáš Baranyay si veľmi dobre uvedomovali možné nepriaznivé dôsledky pre rodinu, ktoré by mohli potupujúce situácie spôsobiť.

O dôležitosti reprezentatívneho vzhľadu aj mimo prostredia Viedne vypovedá neskorší prípad. V roku 1673 písal Juditin najstarší syn Štefan ohľadom odchodu svojich mladších bratov do Košíc, kde mali študovať, aby im do ich nástupu dala nachystať oblečenie, pretože „*otrhaní veru nemôžu ísť do školy*“.¹⁶ Deti boli reprezentantmi svojej rodiny, preto bolo dôležité, v akom oblečení sa objavovali na verejnosti. Podobný spôsob uvažovania nachádzame aj v inej aristokratickej rodine. Anna Wesselényiová (1584 – 1649) žiadala v liste svojho syna Štefana Csákyho, aby poslal nejaký svoj starý zamatový dolomán na prešitie pre jeho syna Ferka, aby nebol „*viac otrhaný chudák od ostatných*“ spolužiakov.¹⁷

Upriamanie pozornosti na tento problém nemohlo byť náhodné. Judita Štefanovi v tom istom roku posielala kabát, podľa jej vlastných slov „*zodratý od rúk, ale ešte bude dobrý, treba to znieť*“.¹⁸ Judite zrejme neprekážali znaky obnosenia na oblečení, ktoré bolo podľa nej ešte nositeľné. Štefan však mal evidentne odlišný postoj, ktorý zachytila jeho matka: „*nechceš nosiť to, čo som Ti poslala*“, k čomu vzápätí dodala: „*veď aj pán také nosil*“.¹⁹ Pravdepodobne tým odkazovala na v tom čase už nebohého otca svojich detí a využila to na podporu svojho stanoviska. Synovu neochotu obliecť si ňou zaslaný odev si vysvetľovala skôr jeho nevyhovujúcim štýlom, nespájala si ju však s jeho stavom. Nebol to však jediný prípad, keď jej deti odmietli nosiť určité oblečenie. Juraj Lendvay, vychovávateľ Juditíných synov, sa v roku 1670 sťažoval na svojich zverencov, pretože neboli spokojní so šatami, ktoré im poslali, a preto ich vyhodili cez okno a odmietali v nich chodiť do školy. V tomto prípade je však možné, že sa im zaslané oblečenie nepáčilo z odlišného dôvodu. Mládež bola v tomto období pod vplyvom

¹⁴ „[...] *mostis Czarar urunk eő fölsége elejben köllöt volna menni, de Zichi uram latvan, hogi kopot az köntösök el kelet mulni, kánek nagiób gondianak kell ra lenni* [...]“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1080. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, Prešporok, 8. 4. 1665.

¹⁵ VÁRKONYI, Az öltözködés filozófiájáról, s. 526 – 527.

¹⁶ „[...] *mert rongyossan ugyan nem mehetnek iskolába* [...]“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Ónod, 2. 11. 1673.

¹⁷ „[...] *találj módot benne egy régi dolmányod is valami bársony szabású ha volna Ferkő számára, ő sem lehet rongyosabb nyavalyás a többi közt.*“ Anna Wesselényiová Štefanovi Csákyemu, Prešporok, 1. 1. 1636. DEÁK, Farkas (ed.). *Wesselényi Anna özv. Csáky Istváné 1584 – 1649 életrajza és levelezése*. Budapest : Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1875, list č. 39, s. 127 – 128. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/22300/22333/>> [24. 7. 2024].

¹⁸ „[...] *kultem az zubontis az kestu kopot de meg iob lesen azal kel turni* [...]“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2304. Judita Balassová Štefanovi II. Koháryemu, Sása, ?. ?. 1673.

¹⁹ „*nem akarod viselni azt az kit küldötem hison az uris oliat viselt*“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2304. Judita Balassová Štefanovi II. Koháryemu, Sása, ?. ?. 1673.

kráľovsko-cisárského dvora,²⁰ preberanie životného štýlu Viedne v nich mohlo vypestovať odmietavý postoj voči svojráznemu uhorskému odevnému štýlu. Je však pravdepodobnejšie, že ich vzdor mal odlišnú príčinu vzhľadom na to, že Štefan v spomínanom liste svojej matke pripomenul, aby jeho mladším bratom dala do školy zhotoviť „dolománky“, ktoré boli charakteristickým základným prvkom uhorského mužského ošatenia.²¹ Okrem toho aj habsburskí panovníci od politickej elity jednotlivých krajín monarchie očakávali, že v prostredí Viedne budú popri svojom postavení veľkolepo prezentovať aj svoju „národnú“ príslušnosť.²² K tomu patrilo aj odievanie sa do uhorských šiat, čím mohli aktívne prispieť k väčšej inklinácii uhorskej aristokracie nosiť oblečenie v tomto štýle.

Odev v rodine Koháryovcov

Posielanie darov bolo v období raného novoveku jedným zo spôsobov udržiavania väzieb a prejavom starostlivosti medzi príslušníkmi rodiny. Korešpondencia vypovedá o týchto prípadoch, pričom neraz poskytuje aj bližší popis posielaných predmetov. V listoch Judity Balassovej nachádzame mnohé zmienky o odeve, ktoré zabezpečovala najmä pre svoje deti, a to aj v ich dospelosti, neskôr aj pre svoje vnúčatá. Vzhľadom na to, že najväčšia časť zachovanej rodinnej korešpondencie Judity Balassovej pochádza z komunikácie medzi ňou a jej najstarším synom Štefanom II. Kohárom, najviac zmienok o odievaní sa vzťahuje práve na mužské oblečenie. V porovnaní s tým sú informácie týkajúce sa ženského a detského odevu menej časté.

Uhorský odev bol vo všeobecnosti odlišný od zvyšku Európy. Oblečenie uhorských mužov, ktoré sa sformovalo v závere prvej štvrtiny 16. storočia, aplikovalo orientálne prvky upravené podľa vlastného vkusu, čím vznikol akýsi prvotný model pretrvávajúci

Obr. č. 1 Žigmund Esterházy, švagor Judity Balassovej, v typickom oblečení uhorského šľachtica. Zdroj: *Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estoriana In Tres Divisum Partes*, Viennae Austriae, 1700, no. 101, s. 479. Dostupné na internete: < https://digital.slub-dresden.de/en/workview?id=5363&tx_dlf%5Bid%5D=93135&tx_dlf%5B-page%5D=479 > [24. 7. 2024]

²⁰ LENGYELOVÁ, Tünde. Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie v ponímaní ranonovovekej uhorskej šľachty. In *Česko-slovenská historická ročenka*, Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005, s. 27 – 28.

²¹ ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Ónod, 2. 11. 1673.

²² R. VÁRKONYI, *Az őltözködés filozófiájáról*, s. 531 – 532.

Obr. č. 2 Emerencia Balassová, sestra Judity Balassovej, v odevu podľa uhorskej módy. Zdroj: *Trophaeum...*, no. 102, s. 483. Dostupné na internete: < https://digital.slub-dresden.de/en/workview?id=5363&tx_dlf%5B-id%5D=93135&tx_dlf%5Bpage%5D=483 > [24. 7. 2024]

tvar sa menil v závislosti od aktuálnej módy. Šili sa z rôznych materiálov a zdobili sa prámami, čipkami, výšivkami a šperkmi.²⁶ Renesančný typ pretrvával aj v druhej polovici 17. storočia, aj keď dochádzalo k postupnému prijímaniu prvkov francúzskej barokovej módy.²⁷

Jedným zo základných kusov oblečenia ranonovovekého človeka, ktorý sa v listoch vyskytoval, bol tzv. „biely odev“.²⁸ Nie je však jednoznačne definovateľné,

počas nasledujúcich storočí. Pre svoju osobitosť a odlišnosť sa stal odrazom uhorskej identity. Preberanie prvkov ľahkého, pohodlného a praktického odevu tureckej jazdy prebiehalo už od druhej polovice 15. storočia. Ako prvá začala turecké prvky preberať ľahká husárska jazda, ktorú následne od svojich nepriateľov odlišovali len pokrývky hlavy a úprava vlasov. Postupne sa k nim pridali aj ďalší dôstojníci, od ktorých to napokon prevzala aj aristokracia. Husárske oblečenie, pozostávajúce z nohavíc a vrchného dielu pripomínajúceho kaftan, sa v priebehu 16 – 17. storočia stalo štandardným mužským odevom v Uhorsku. Tento vývoj bol iný ako v ostatných európskych krajinách, kde sa módné inovácie šírili od dvora a aristokracie.²³

Aj keď uhorské dámy prejavovali náklonnosť k tradičným odevným prvkom, vplyvom módných novínok dochádzalo k variáciám a zlepšeniam zodpovedajúcim individuálnemu vkusu či možnostiam. Ženský odev preto podliehal módnym premenám v oveľa väčšej miere ako mužský.²⁴ Koncom 16. a začiatkom 17. storočia vzniklo svojrázne ženské uhorské oblečenie z prvkov renesančného nemeckého a španielskeho odevu.²⁵ Základ tvoril živôtik a sukňa, ktorých

²³ HOTTÓ, *Dekonstrukció és rekonstrukció*, s. 13; LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 77.

²⁴ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 89.

²⁵ MOJZSIS, *Régi magyar öltözködés*, s. 27; LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 92 – 97.

²⁶ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 116.

²⁷ ZUBERCOVÁ, *Tisícročie módy*, s. 103.

²⁸ ŠA BB, f. KC IV., no. 1424. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 11. 6. 1666.

o aký konkrétny druh odevu išlo, pretože sa pod týmto pojmom označovali rôzne typy mužského aj ženského, denného aj nočného spodného oblečenia z bielej tkaniny.²⁹ Nosenie spodného odevu malo praktické dôvody. Zachytával pot a iné nečistoty, čím zabráňoval znečisteniu vrchného odevu z drahších materiálov. Zvyčajne sa zhotovoval z lanu alebo bavlny, vďaka čomu sa mohol častejšie prať aj pri vyšších teplotách, čo bolo výhodné z hľadiska hygieny. Okrem toho chránil telo pred odretím od vrchného odevu vyrobeného z pevnejších a drsnejších látok. Košela bola najuniverzálnejším spodným odevom, ktorý nosili obe pohlavia. Zámožnejší nosili dve košele, pričom spodná plnila funkciu bielizne. Vrchná košela bývala spravidla kratšia a zdobenejšia. Podľa zvyklostí prinášala nevesta do manželstva aj košele, ktoré pre svojho nastávajúceho manžela vyšívala od zásnub.³⁰ Zaujímavým typom mužskej vonkajšej košele bol tzv. „páncel“. Išlo o bohato vyšívanú košelu tureckého pôvodu, ktorá sa prvotne nosila nad pancierom, avšak uhorskí páni si ju obľúbili natoľko, že si ju obliekali aj bez neho. Zvyčajne sa zhotovovala z drahších materiálov a bývala trochu širšia od bežnej košele.³¹

Na spodnú košelu si aj dámy mohli obliecť vrchnú košielku. Tie bývali zvyčajne kratšie, väčšinou biele, ale na rozdiel od spodných sa už aj zdobili. Typ vrchnej košielky, zvaný „ingváll“, sa spomína aj v skúmanej korešpondencii.³² Tieto košielky mohli mať rôzny strih, najmä čo sa týka rukávov, a nosili sa k oblečeniu, pri ktorom sa silueta sťahovala v páse.³³

Neodmysliteľnou súčasťou mužského denného oblečenia boli nohavice (maď. nadrág). Nosenie nohavíc bolo pre ženy nemysliteľné.³⁴ Uhorské nohavice mali úzky, priliehavý strih, v páse sa zapínali opaskom a konce nohavíc sa zasúvali do obuvi.³⁵ V skúmanej korešpondencii sa objavili aj dlhé spodné nohavice slúžiace ako spodná bielizeň (maď. lábravaló),³⁶ ktorých nosenie nebolo v tomto období úplne bežné.³⁷ Keďže sa spodné oblečenie špinilo rýchlejšie, bolo ho potrebné častejšie vymieňať. V roku 1674 písala Judita Balassová v liste synovi Štefanovi, že mu dala ušiť desať košiel, spolu so zlatými (zlatom popretkávanými alebo vyšívanými) košelami ich bolo možno dvanásť, desať spodných nohavíc a dvanásť ručníkov. Čisté si mal obliekať každý týždeň tak, aby si košele a spodné nohavice vymieňal naraz a aby sa spoločne opotrebovávali.³⁸ Aj spodné oblečenie mohlo byť prispôbené podľa vlastných preferencií. O päť rokov neskôr chystala Judita pre Štefana ďalších dvanásť košiel a spodných nohavíc z jemného bieleho plátna. Poslala mu vtedy štyri košele a rovnaký počet nohavíc, z ktorých boli dvojce užšieho strihu z plátna, ktoré Štefan sám doniesol, a dvojce širších z Juditinho plátna. Štefan sa mal vyjadriť, ktorý strih a materiál sa mu páčili viac, aby sa podľa toho

²⁹ RADVÁNSZKY, *Magyar családélet és háztartás*, s. 67.

³⁰ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 79 – 80; PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 105 – 107.

³¹ TAKÁTS, Sándor. *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI – XVII. századból*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1961, s. 230; RADVÁNSZKY, *Magyar családélet és háztartás*, s. 70 – 71.

³² ŠA BB, f. KC IV., no. 1044. Emerencia Balassová Judite Balassovej, Trnava, 3. 10. 1670.

³³ RADVÁNSZKY, *Magyar családélet és háztartás*, s. 76 – 77.

³⁴ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 101.

³⁵ HOTTÓ, *Dekonstrakció és rekonstrukció*, s. 14.

³⁶ ŠA BB, f. KC I., no. 964. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 24. 11. 1666; KISS, *Régi magyar szavak*, s. 274.

³⁷ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 82.

³⁸ ŠA BB, f. KC IV., no. 2324. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 14. 7. 1674.

mohlo zvyšné oblečenie pripraviť. Košele mali byť zdobené čipkou, ktorej však nebol dostatok, pretože sa Štefanovi podarilo zohnať len na sedem z nich.³⁹

Základným typom vrchného odevu uhorského muža bol prepásaný kabát nazývaný dolomán. Dolomány sa vyvinuli z tureckého kaftanu a rozšírili sa v pomoháčskom období. Zhotovovali sa z rozličných materiálov, predovšetkým podľa svojho určenia a finančných možností. Na bežné dni bývali ušité zo súkna, na výnimočné udalosti z hodvábu, stametu či brokátu a bývali zdobené šnurovaním.⁴⁰ V 17. storočí siahali približne do polovice stehna, obvykle mali úzky stojatý golier a dlhé úzke rukávy.⁴¹ Farebná škála mužských odevov bola v ranom novoveku pomerne široká, i keď sa na označenie farieb často používali nejednoznačné výrazy.⁴² Takým bol napr. aj dolomán „vlasovej“ farby, ktorý posielala Judita Balassová pre syna Štefana.⁴³ Dolomán tradične dopĺňal opasok, zvyčajne zo stočených hodvábnych šnúr.⁴⁴ Na dolomán sa obliekal plášť zvaný mentieka. Bol voľnejší a dlhší, zvyčajne bez rukávov.⁴⁵ Štefan v jednom liste spomínal, že mal mentieky, ktoré už mali otrhanú podšívku, preto prosil svoju matku, aby dala kúpiť pekné líšcie kožušiny na ich podšitie.⁴⁶

Celkový vzhľad dotvárali drobné kusy oblečenia. Uhorský šľachtic by sa v chladnejších mesiacoch nezaobišiel bez prikrývky hlavy. Nosili sa rôzne čiapky vyrobené z kožušiny alebo plsti. V korešpondencii sa spomína druh zvaný „süveg“. ⁴⁷ Išlo o jednoduchší typ čiapky, ktorý s obľubou nosili muži zo všetkých spoločenských vrstiev.⁴⁸ Mohol byť zhotovený z plsti, ale aj z kožušiny.⁴⁹ Korešpondencia Judity Balassovej vypovedá nielen o rôznych typoch odevu, ktoré zaobstarávala, ale aj o tom, čo zohnať nevedela. Pre syna Štefana do Viedne poslala v roku 1664 hodvábný opasok, podľa jej vlastných slov „dost sedliacky“, ale lepší vtedy vzhľadom na „rušivé časy“ zadovážiť nevedela, ako ani papuče.⁵⁰ Jej hod-

³⁹ „tizenket inget akarsz czipkét csak het ingre hoztal.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, 16. 7. 1679.

⁴⁰ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 33, 112; MOJZSIS, *Régi magyar öltözködés*, s. 454; Aj Judita Balassová posielala šnurovanie na dolomán: ŠA BB, f. KC IV., no. 1462. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 19. 03. 1671.

⁴¹ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 80.

⁴² LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 85. Pri farbách môže problémom byť aj odhad ich symbolického významu. Voľba určitej farby mohla byť záležitosťou osobného vkusu, tradícií, ale aj módných požiadaviek. VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 531.

⁴³ „[...] a hajszineő dolmanjodotis oda küldem jól be takarva, [...]“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2316. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 25. 03. 1671.

⁴⁴ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 80.

⁴⁵ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 80 – 81.

⁴⁶ ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Ónod, 2. 11. 1673.

⁴⁷ ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Ónod, 2. 11. 1673.

⁴⁸ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 132 – 133.

⁴⁹ KISS, *Régi magyar szavak*, s. 442.

⁵⁰ „im küldöttem egi szeljem övet, elég paraszt, de most jobnak szerit nem tehettem, papucznak most szerit nem tehettem ezen zurzavaros időben, mert astis küldöttem volna“ ŠA BB, f. KC V., no. 15486. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 17. 7. 1664; LENGYELOVÁ, Tünde. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In ĎURIANOVÁ, Mária (ed.). „Za Boha, kráľa a vlast!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarországon viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 14.

notenie opasku sa, pravdepodobne, vzťahovalo na jeho jednoduchý štýl alebo menej náročnú ozdobnosť či farebnosť, keďže hodváb bol počas všetkých období ceneným materiálom, vyhradeným výlučne pre zámožnejších a využívaným predovšetkým pre oblečenie a dekorácie určené pre slávnostné príležitosti.⁵¹ Papuče boli druhom ľahšej obuvi rôzneho tvaru, ktoré sa nosili v teplejšom počasí. V Uhorsku sa rozšírili po príchode Osmanov, od ktorých bolo prevzaté aj pomenovanie tejto obuvi.⁵² Štefan od svojej matky dostal aj obuv zvanú „karmazín“.⁵³ Tento názov pôvodne označoval druh sýtočerveného farbiva, neskôr druh hrubšej hodvábnej tkaniny alebo jemnej orientálnej červenej kože. V Uhorsku sa používala na zhotovenie obuvi, predovšetkým čižiem červenej, ale aj modrej, telovej, ružovej alebo žltej farby.⁵⁴ V liste z novembra 1681 Judita Balassová písala, že by potrebovala zimné kapce, jedny biele a druhé červené.⁵⁵ Kapce boli jednoduchým typom obuvi, ktorý nosili muži aj ženy. Vyrábali sa z kože aj súkna, a keďže boli pomerne lacné, boli obľúbené aj medzi menej majetnými.⁵⁶

Zmienky o oblečení pre deti sú v korešpondencii Judity Balassovej ojedinelé. Vo svojom liste synovi Farkašovi z roku 1681 sa zmienila o jednej košielke, ktorú posielala pre Kláru s prianím, aby ju nosila v dobrom zdraví, a s prísľubom, že ich neskôr pošle viac.⁵⁷ Farkaš sa v roku 1678 spoznal a krátko nato aj zosobášil s barónkou Máriou Ludovikou Rechbergovou.⁵⁸ Mali spolu viacero detí, avšak dospelosti sa dožilo len niekoľko z nich.⁵⁹ O Kláre Koháryovej neskoršie zmienky nie sú, preto pravdepodobne patrila medzi tie, ktoré zomreli ešte v detskom veku. Košielky, aké v liste spomenula jej stará matka, patrili k základným prvkom detského oblečenia, ktoré obliekali už celkom malým deťom. Išlo o typ odevu, ktorý bol praktický z hľadiska obliekania aj údržby. Jednoduchý strih vyhovoval požiadavkám na pohodlie a zabezpečoval voľnosť pri pohybe. Výhodou bola aj ľahšia opraviteľnosť v prípade poškodenia alebo obnosenia. Zvyčajne sa zhotovovali z ľanového alebo bavlneného plátna, ktoré sa dalo dobre vyčistiť. V čase, keď už deti nenosili plienky, im ku košielkam odievali nohavice alebo sukne. Približne od veku piatich rokov nosilo dieťa strihovo rovnaké oblečenie ako jeho rodičia.⁶⁰

Medzi príslušníkmi rodiny bolo vo zvyku posielat aj rôzne odevné materiály. Raný novovek bol obdobím nových látok, keď sa oproti stredoveku objavila väčšia rozmanitosť tkanín. Nové typy látok z česanej vlny alebo miešanej priadze sa pod vplyvom anglických a nizozemských trendov stali obľúbenými. Výsledkom tohto vývoja bolo rozšírenie ľahších, lacnejších, ale menej trvalých typov súkna. Kvalitné súkno bolo preto, pochopiteľne, výsadou bohatších. Najbežnejšou látkou bolo

⁵¹ LAMAROVÁ – KYBALOVÁ – HERBENOVÁ, *Obrazová encyklopédie módy*, s. 585 – 590; VEHRER, *A török viseleti darabok hatása*, s. 259 – 260.

⁵² LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 87; VEHRER, *A török viseleti darabok hatása*, s. 258.

⁵³ ŠA BB, f. KC I., no. 964. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 24. 11. 1666.

⁵⁴ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 173; MOJZSIS, *Régi magyar öltözködés*, s. 458.

⁵⁵ ŠA BB, f. KC IV., no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, ? 11. 1681.

⁵⁶ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 87, 103.

⁵⁷ „hanem Claranak egy ingecske küldtem, viselje jó egesegeghben, azutan teöbet kuldek.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1015. Judita Balassová Farkašovi Kohárymu, Sitno, 29. 12. 1681.

⁵⁸ KOZICZ, *A török elleni harcok*, s. 47.

⁵⁹ HAJZER-MÓDLI, *Szerepek és imázsépítés*, s. 81.

⁶⁰ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 36 – 49; LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 117.

plátno z rastlinných vlákien, zvyčajne z lanu, menej často z konope, a vlnené materiály.⁶¹ Ušitie samo osebe nebolo drahé, hodnotu odevu určovali najmä textilie.⁶²

Cena látok však nezávisela len od ich zloženia, ale aj od farieb. Červená a jej odtiene bývali zvyčajne drahšie než rovnaký druh látky v odlišných farbách.⁶³ Nie je preto prekvapujúce, že v priebehu 16. a 17. storočia bola najobľúbenejšou farbou šľachtických mužov práve červená.⁶⁴ Tento trend sa odráža aj v skúmanej korešpondencii. V jednom liste sa spomína šarlát,⁶⁵ čo bol druh hodvábanej alebo vlnenej tkaniny červenej až fialovej farby.⁶⁶ Špecifickým významom disponovala čierna, ktorá už v tomto období bola považovaná za smútočnú farbu. Nosenie čiernych šiat na pohrebe nebolo pravidlom, pretože boli prípustné aj iné farby podľa ich symboliky.⁶⁷ Príslušníci šľachty sa na pohreb zvykli obliecť do čiernej aj so svojimi služobníkmi. V roku 1680 zomrela matka Judity Balassovej, Judita Bosnyáková. Pri organizovaní jej pohrebu písala Judita synovi Štefanovi: „*Kolko ľudí sa môže zaobliecť do čierneho, jeden učeň, jeden jazdec, stačí, ak budeš [s nimi] v trojici držať smútok.*“⁶⁸ Čierna bola farbou, ktorou človek vyjadroval svoj smútok pre okolie, preto konanie svojich dvoch ďalších synov neschvaľovala: „*Imrich asi ani nebude držať smútok, [ako] počujem ani Farkaš nie je v čiernom, čo je od nich veľké zlo, možno sú blázni, budú za to súdení [posudzovaní] Bohom [a] pred ľuďmi.*“⁷⁰

Miešaná hodvábná látka sa v tomto období stala dostupnou pre strednú vrstvu vzhľadom na svoju nižšiu cenu, čistý hodváb však naďalej zostal privilegiom elity. Medzi hodvábné látky patrili zamat, atlas, kamuka, taft, väčšina tabitových látok, ktoré sa využívali predovšetkým na šitie vrchných dielov oblečenia. Skutočne luxusné textilie bývali popretkávané aj zlatými alebo striebornými priadzami.⁷¹ V korešpondencii Koháryovcov sa nachádzajú zmienky o hodvábnom súkne,⁷² červenom a modrom tafte.⁷³ Taft bol druhom hodvábanej tkaniny s plátňovou väzbou, ktorý sa vyznačoval jemným kovovým leskom a jasným, ale jemným pričným rypsovým rebrovaním.⁷⁴ Judita svojej mladšej sestre, Emerencii Balassovej,

⁶¹ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országyűlés árszabásaiban*, s. 383.

⁶² LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 77.

⁶³ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országyűlés árszabásaiban*, s. 390 – 392.

⁶⁴ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 85.

⁶⁵ „skarlát“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 3. 4. 1672.

⁶⁶ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 190; MOJZSIS, *Régi magyar öltözködés*, s. 465.

⁶⁷ PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 144 – 146.

⁶⁸ Učňami sa nazývali deti pochádzajúce z prostredia nižšej a strednej šľachty slúžiace na aristokratickom dvore. Starších učňov, ktorí už dobre jazdili, nazývali „starými“ (*öreg*) alebo „jazdcami“ (*lovas inas*). DUCHOŇOVÁ, Diana. Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku. In FEDERMAYER, Frederik (ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 174 – 175.

⁶⁹ „hany ember ötözhetik feketeben egi inas egi lovas eleg ha harmad magadal fgs gisolni“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Galanta, 5. 11. 1680.

⁷⁰ „imre talam gisolni sem fog farkastis halom nic feketeben az ki nagj rosasag tulök talam ugian polondokisten emberek előt itiletben lesnek erete“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2301. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Galanta, 5. 11. 1680.

⁷¹ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országyűlés árszabásaiban*, s. 383 – 384.

⁷² ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 3. 4. 1672.

⁷³ ŠA BB, f. KC IV., no. 1042. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Filakovo, 26. 5. 1670.

⁷⁴ Tiež známy ako „tafota“ alebo „tafat“; PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 192; KISS, *Régi magyar szavak*, s. 475.

poslala riedko tkané jemné biele plátno, zvané patelat,⁷⁵ ktoré síce len zriedkavo, ale sčasti mohlo hodváb obsahovať. Patelat sa využíval najmä na zhotovenie košieľ, závojov a golierov.⁷⁶ I keď zrejme išlo o nevyžiadaný dar, Emerencia svoju sestru uistovala, že „pre jej lásku ho bude nosiť s dobrou spomienkou“.⁷⁷

Pre oblečenie určené do teplejšieho počasia používali rôzne látky, zimné odevy sa podšívali kožušinou. Oblečenie z kože a kožušiny nosili predstavitelia všetkých spoločenských vrstiev.⁷⁸ Judita Balassová svojmu synovi posielala mentieku podšitú líščou kožušinou.⁷⁹ I keď sa v korešpondencii najčastejšie spomína kožušina z líšky alebo kuny, na odevné účely sa využívala kožušina aj z iných zvierat, ako z lasice alebo rysa.⁸⁰

Dôležitou súčasťou šľachtického odevu bolo aj jeho zdobenie. Bohato zdobené bývalo nielen ženské, ale aj mužské oblečenie.⁸¹ Šperky a rôzne ozdoby však neboli v oblube len pre svoju dekoratívnosť. V období, keď neexistovalo bankovníctvo, bohatstvo bolo možné uchovávať prostredníctvom pozemkového vlastníctva i hnuteľností, pričom tomuto účelu vynikajúco vyhovovali práve drahé kovy a šperky. Tieto predmety si nielen uchovávali svoju stabilnú hodnotu, ale boli aj ľahko premiestniteľné, využiteľné dokonca aj ako platidlo.⁸² Ozdoby sa taktiež bežne posielali, vďaka čomu sa v korešpondencii vyskytujú bližšie popisy zdobení odevu. Judita Balassová napísala v jednom liste synovi Štefanovi: „Či je ku gombíkom šnúrika [?], pretože u mňa nie je strieborná, ale zlatá, aj zlaté hranaté gombíky pošlem, ktoré budeš chcieť, tie si daj našit“.⁸³ Medzi pozoruhodné ozdoby patrí tzv. „szagoló“, čo môže byť skrátené pomenovanie predmetu zvaného „pézsma-szagoló“. Bol to prívesok, do ktorého sa vkladali cenné vonné látky s liečivými účinkami, čo malo slúžiť ako ochrana pred morom a inými nebezpečnými nákazami. Táto ozdoba sa zvykla našit na partu (ozdobnú čelenku),⁸⁴ kde svojím umiestnením v blízkosti tváre mala pomôcť svojej nositeľke vyhnúť sa riziku nakazenia. Táto predstava ochrany pred ničivou silou moru sa v tomto období prejavovala aj vydymovaním obytných priestorov v snahe zabrániť jeho ďalšiemu šíreniu.⁸⁵ Judita Balassová podala bližší popis tejto ozdoby, keď jej bol na vyžiadanie doručený nesprávny predmet: „Napísala som aj vtedy, že je na retiazke [...]

⁷⁵ Mađ. patyolat; PAJER, *Odev v živote uhorského šľachtica*, s. 182; KISS, *Régi magyar szavak*, s. 369.

⁷⁶ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országyűlés árszabásaiban*, s. 383 – 384.

⁷⁷ „az minemű patyolatot küldöt kegyelmed [...] nem köllöt volna aval magat terhelny kegyelmednek de mivel megh czelekedte kegyelmed enis az kegyelmed seretetiért io emlekezeti vel viselem“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1044. Emerencia Balassová Judite Balassovej, Trnava, 3. 10. 1670.

⁷⁸ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országyűlés árszabásaiban*, s. 383.

⁷⁹ „az mentet es ahoz roka mal belestis kultem“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2304. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sása, ? . ? . 1673.

⁸⁰ ŠA BB, f. KC IV., no. 1034. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, Voderady, 22. 9. 1667.

⁸¹ VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 521.

⁸² Ibid., s. 525.

⁸³ „az gombhokhosz vanne sinor, mert én nalom nincs ezüst sinor, hanem arany, az aranyos szegletes gombocskakotis, el fogom külden, a melyket akarod, azt varrassad.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2310. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 3. 4. 1672.

⁸⁴ TÓZSA-RIGÓ, Attila. *„Divites et potentes“. Városi elit a 16. századi Pozsonyban, az 1529 – 1557 közötti végrendeletek tükrében*. Dizertačná práca. Miskolc : Miskolci Egyetem, 2007, s. 305.

⁸⁵ ŠA BB, f. KC IV., no. 1592. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, 24. 9. 1679.

*Nie je to väčšie od orecha, je na ňom krátka retiazka, na konci retiazky je krúžok ako prsteň.*⁸⁶

Zaobstarávanie oblečenia

Drahé materiály sa získavali prostredníctvom obchodu. Zo západu a z juhu sa dovážali textilie rozličného typu a kvality, z východu pochádzali rozličné drahé aj lacné artikly skupinovo označované ako „turecký tovar“.⁸⁷ Predajom tureckého tovaru sa nezaoberali výlučne kupci pochádzajúci z východu. Označenie „turecký kupec“ odkazovalo skôr na tureckú provenienciu ním ponúkaného tovaru.⁸⁸ Nákupy v zahraničí mohli pre zaneprázdnenú šľachtu realizovať vyslaní „nakupovači“.⁸⁹ Výhodnou možnosťou pre šľachticné bolo nakúpiť aj prostredníctvom mužských príbuzných, pretože sa vo väčšej miere nachádzali mimo domu. Okrem synov robil Judite Balassovej nákupy aj švagor Žigmund Esterházy.⁹⁰ Vychyteným nákupným mestom bola Viedeň, ktorá sa vďaka dopytu po luxusných textilných artikloch stala trhovým centrom zásobujúcim aj uhorskú spoločnosť.⁹¹ Štefan II. Koháry tu nakupoval pre svoju matku počas svojho štúdia, ale aj neskôr, keď do cisárskeho mesta zavítal z odlišných dôvodov. V roku 1682 mu písala do Viedne: „Dobre urobíš, ak nakúpiš môj nákup.“⁹² Podľa ich korešpondencie si tu jeho matka dávala kupovať okrem iného atlas, zamat a čipku,⁹³ pri zháňaní ktorej sa najradšej spoliehala na Viedeň: „Neuveríš, ako ťažko viem zohnať čo i len túto čipku, ktorú som dala prísť na ručník, a predsa sa [mi] nepáči, ak by som bola bývala [išla] do Viedne ako Ty, bola by som doniesla čipku aj na ručník, aj na košeľe.“⁹⁴ Zaobstarávanie prepychového tovaru nebolo len záležitosťou peňazí. O najlepšie artikly bol zvyčajne veľký záujem a bývali preto ťažko dostupné.⁹⁵ Napriek tomu sa mohol stať aj opačný prípad, keď dostupný tovar nevyhovoval požiadavkám. V liste z roku 1667 sa Tomáš Baranyay, ktorý ako tútor zaobstarával oblečenie pre koháryovské deti, Judite zveril, že kožušinu, ktorú bolo dostať vo Viedni, nepovažoval za vyhovujúcu, preto ju chcel dať kúpiť v Komárne, kde sa v deň sv.

⁸⁶ „megh írtam akkoris, hogy lanczocskan vagyon [...] Nem nagyob egy dijonál, rövid lanczocská van rayta, a lanczocská végébe egy karikacska, mint egy gyűrő.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1012. Judita Balassová manželke Gregora Jánossyho, Čabrad, 7. 11. 1670.

⁸⁷ VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 523.

⁸⁸ VEHRER, *A török viseleti darabok hatása*, s. 258 – 259.

⁸⁹ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 90 – 92.

⁹⁰ ŠA BB, f. KC IV., no. 2297. Judita Balassová Farkašovi Kohárymu, Sitno, 31. 12. 1681; ŠA BB, f. KC IV., no. 1644. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, 16. 7. 1679; ŠA BB, f. KC V., no. 4776. Žigmund Esterházy Judite Balassovej, Sopron, 15. 6. 1681.

⁹¹ VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 525.

⁹² „Jól czelekszed ha megh veszed az én vasórlásomat.“ ŠA BB, f. KC IV., no. 2305. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, 27. 1. 1682.

⁹³ ŠA BB, f. KC IV., no. 1029. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 8. 1. bez roku; ŠA BB, f. KC IV., no. 1030. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 11. 1. 1666. Tento list zverejnil Kálmán Thaly: THALY, *Koháry István tanuló-kori leveleiből*, list č. 4, s. 388 – 389. Dostupné na internete: < <http://real-j.mtak.hu/13625/> > [24. 7. 2024]

⁹⁴ „nem hiszed melly nehezen tudom szerét tenni [c]sak ennek az csipkenekis, az kit az keszke-nyeöre varrat[am], megh sem teczik, ha én Bécsbe voltam volna mint mag[ad], keszkeönyeörejs hoztam volna czipkit, ingrejs“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1586. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Sitno, 7. 11. 1681.

⁹⁵ DEÁK, *Ruhaanyagok az erdélyi országgyűlés árszabásaiban*, s. 388 – 389.

Františka (4. októbra) mal konať „najlepší jarmok“, na ktorý chodilo aj mnoho Turkov.⁹⁶

Ďalším miestom, odkiaľ sa oplatilo kupovať tovar, bol Prešporok. Vo viacerých prípadoch dávala Judita odtiaľto doviešť gombíky,⁹⁷ ale aj strieborné šnúrký.⁹⁸ Gombikári prezentovali svoje výrobky prostredníctvom vzoriek: „*Gombikár poslal tri formy [vzorky], [...] urobil by na mentieku, také, čo sú so žltým hodvábom, druhý [vzor] z čierneho hodvábu ani neukazujú na papieri*“.⁹⁹ Gombikári pracovali s farebnými hodvábnymi, zlatými a striebornými priadkami na výrobu gombíkov a prámikov (ozdobného lemovania) na oblečenie.¹⁰⁰ Výroba gombíkov mohla trvať približne mesiac alebo dva.¹⁰¹ Vzhľadom na blízkosť k Čabradi a Sitnu bolo pre Koháryovcov výhodné niektoré druhy tovaru zhŕňať v Banskej Bystrici, kde nakupovali kožušinu z kuny na výrobu rôznych typov oblečenia, aj keď tu nebola vždy dostupná.¹⁰²

Služby remeselníkov zdržiavajúcich sa na šľachtických dvoroch využívali aj príbuzní rodiny. V roku 1674 dala Judita Balassová prostredníctvom svojej sestry Emerencie utkať látky beckovskému tkáčovi. Na tento účel mu poslala priadzu dvojakej hrúbky, tenšiu na stolné ručníky a hrubšiu na obrusy.¹⁰³ Aristokraci v ranom novoveku vydržovali na svojich dvoroch aj vlastných krajčírov.¹⁰⁴ Pramene však naznačujú, že Koháryovci vlastného krajčíra natrvalo nemali. V korešpondencii sa medzi rokmi 1667 až 1671 viackrát spomínal istý krajčír s krivým chrbtom, ktorého sa im však nepodarilo vždy zastihnúť. Preto bola Judita Balassová nútená hľadať iné riešenie: „*Krivý krajčír neprišiel, dolomán som dala ušit' mýtnikovi a krčmárovi*“.¹⁰⁵ V roku 1671 sa v Kvetnú nedeľu konal v Krupine jarmok, na ktorom mal byť prítomný aj spomínaný krajčír. Muselo ísť o osvedčenú osobu, pretože ho Judita chcela poveriť zhotovením niekoľkých kusov oblečenia pre svojich synov.¹⁰⁶ Nakoniec sa však nedostavil pre chorobu svojej ženy.¹⁰⁷ Oblečenie na objednávkú sa vyrábalo na mieru, na jarmokoch sa predávali hotové kusy odevu,¹⁰⁸ ktoré si kupovalo najmä vidiecke obyvateľstvo. Mešťania a šľachta uprednostňovali šatstvo zhotovené na mieru.¹⁰⁹ Oblečenie sa mohlo na mieru ušit' aj na diaľku, v takých prípadoch bolo nevyhnutné rozmery

⁹⁶ ŠA BB, f. KC IV., no. 1034. Tomáš Baranyay Judite Balassovej, Voderady, 22. 9. 1667.

⁹⁷ ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 17. 12. 1667;

ŠA BB, f. KC IV., no. 2316. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 25. 3. 1671.

⁹⁸ ŠA BB, f. KC IV., no. 1042. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Filakovo, 26. 5. 1670.

⁹⁹ „*Az gomb kötő három format küldöt [...] mert cinalna egi mentere valot oliat az ki sarga selemel van az masik fekete selem format neis mutasak az papirosban*“ ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez miesta, 21. 9. bez roku.

¹⁰⁰ BOGDÁN, István. *Mestere volt egykor*. Budapest : Magvető Kiadó, 1984, s. 154 – 155.

¹⁰¹ ŠA BB, f. KC V., no. 15517. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, Čabrad, 15. 7. 1665.

¹⁰² ŠA BB, f. KC IV., no. 1060. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Ónod, 2. 11. 1673; ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 17. 12. 1667.

¹⁰³ ŠA BB, f. KC IV., no. 1062. Emerencia Balassová Judite Balassovej, Trenčín, 26. 5. 1674; ŠA BB, f. KC IV., no. 2312. Judita Balassová Žigmundovi Esterházyemu, Sitno, 25. 11. 1674.

¹⁰⁴ VÁRKONYI, Az öltözködés filozófiájáról, s. 531.

¹⁰⁵ „*Az görbe sabo nem git cak az vamosal es az kocmarosal varatam az dolmant*“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1432. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 17. 12. 1667.

¹⁰⁶ ŠA BB, f. KC IV., no. 1462. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 19. 3. 1671.

¹⁰⁷ ŠA BB, f. KC IV., no. 2316. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 25. 3. 1671.

¹⁰⁸ BOGDÁN, *Mestere volt egykor*, s. 227 – 228.

¹⁰⁹ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 78.

dodať: „Aj materiál na šaty je už podľa toho pripravený, chýbajú len rozmery, do-
vtedy nemôžu začať so šitím, kým rozmery nepošlete cez tohto môjho človeka [...],
akonáhle ich prinesie, ihneď sa zhotovia“.¹¹⁰

Šľachtické odevy vyrobené z drahých materiálov boli veľmi hodnotné, preto
sa dávali v prípade poškodenia alebo zodratia opraviť. Ohľadom problémov so
šatstvom, ktoré musel Štefan aj za svojich bratov vo Viedni riešiť, napísal matke:
„Okrem toho, ak sa ich rúcha alebo čizmy natrhnu, musím ich dať zaplátať, a keď-
že zaplátaný majetok dlho nevydrží, musím dať vyrobiť nové“.¹¹¹ Od svojej matky
žiadal aj novú obuv pre seba, pretože už nemohol „dať dvakrát zaplátať čizmy
ako predtým“.¹¹² Podobným spôsobom sa zaobchádzalo aj so zvyšným materiá-
lom, ktorý sa odkladal a využil pri vhodnej príležitosti: „Pokorne prosím Tvoju
Velkomožnosť [...], aby ste ráčili pre môjho jazdca jednu mentieku vyrobiť z toho
pozostaleho [...] súkna, pretože je lepšie ponechať si peniaze, než to súkno“.¹¹³

Oblečenie, ktoré sa posielalo ako dar, nemuselo byť vždy úplne nové. Odev po
zosnulom zvyčajne nosil ďalej niekto iný. Mentieky či spodné nohavice po svo-
jom manželovi posielala Judita Balassová na nosenie svojim synom.¹¹⁴ Na odev sa
však neprihliadalo len z praktického hľadiska, jeho hodnota nespočívala len na
materiálnosti. Oblečenie bolo taktiež aj pamiatkou, ktorú po sebe nebožtík zane-
chal a ako pozostalosť existovalo ďalej aj po jeho smrti.¹¹⁵ Niektoré drahé odevy sa
dedili aj niekoľko generácií, a keď sa látka obnosila a v dôsledku viacnásobného
prešívania poškodila, odovzdalo sa na donosenie služobníctvu.¹¹⁶

Korešpondencia šľachty je dôležitým zdrojom poznania ranonovovekej odev-
nej kultúry. Hoci na výskum odievania ako prejavu kultúry slúžia rôzne pramene
materiálneho, obrazového a písomného charakteru, listy odкрývajú jeho význam
a miesto v každodennom živote ľudí. Poskytujú nielen bližšie údaje o konkré-
tnych kusoch odevu, materiáloch, farbách, strihoch a zdobení, ktoré sú cenné pre-
dovšetkým v prípadoch, kde iné typy prameňov nie sú k dispozícii, ale umožňujú
poznať význam odevu ako dôležitého prejavu osobnosti, rodinnej a stavovskej
príslušnosti a bohatstva. Z hľadiska každodennej praxe poskytujú bližší pohľad
na nosenie odevu a starostlivosť oň, ako aj na prostriedky, ktorými si šľachta šat-
stvo a textilie zaopatrovala.

¹¹⁰ „Az ruhara valo materia[I]is azon szerint készen vagjon, tsak az mértik hiaval vagjon, ad-
digh nem kezdhetnek az varashoz, mégh az mértéket ala nem küldétek, ezen emberemtul
[...], mihent el hozza mindgjar megk kiszul,“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1422. Judita Balassová
Štefanovi II. Kohárymu, Čabrad, 10. 6. 1665.

¹¹¹ „Azonkivül ha köntösök a vagy czismaiok meg szakad, azt meg kell foldostatnom, s-mivel
az foldozott marha sokaigh nem tarhat uiat kell czinaltatnom“ ŠA BB, f. KC I., no. 965.
Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 4. 2. 1667.

¹¹² „mivel most már kettyszer meg nem foldosztathatom czismamom mint ez előtt“ ŠA BB,
f. KC I., no. 965. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Viedeň, 4. 2. 1667.

¹¹³ „Ngdat alazatossan kérem [...] méltostassék az lovasom[na]k egy mentét czinaltatny abbul
az [...] maradék postobul, mivel inkább job az pénszt meg tartany hogy se mint azt az po-
stott“ ŠA BB, f. KC IV., no. 1036. Štefan II. Koháry Judite Balassovej, Filakovo, 17. 11. 1667.

¹¹⁴ ŠA BB, f. KC V., no. 15482. Judita Balassová Štefanovi II. Kohárymu, bez miesta,
21. 9. bez roku; ŠA BB, f. KC V., no. 15517. Judita Balassová Tomášovi Baranyaymu, Čab-
rad, 15. 7. 1665.

¹¹⁵ R. VÁRKONYI, *Az öltözködés filozófiájáról*, s. 533.

¹¹⁶ LENGYELOVÁ, *Život na šľachtickom dvore*, s. 101.

Zoznam Použitých Zdrojov

Pramene

- DEÁK, Farkas (ed.). *Wesselényi Anna özv. Csáky Istvánné 1584 – 1649 életrajza és levelezése*. Budapest : Franklin-Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1875. Dostupné na internete: <<https://mek.oszk.hu/22300/22333/>> [24. 7. 2024]
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945, časť I.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945, časť IV.
- Štátny archív v Banskej Bystrici, fond Koháry-Coburg (1241) 1324 – 1945, časť V.
- THALY, Kálmán (ed.). Koháry István tanuló-kori leveleiből. In *Századok*, 1876, roč. 10, č. 5, s. 384 – 395. Dostupné na internete: <<http://real-j.mtak.hu/13625/>> [24. 7. 2024]
- Trophaeum Nobilissimae Ac Antiquissimae Domus Estorianae In Tres Divisum Partes*, Viennae Austriae, 1700. Dostupné na internete: <<https://digital.slub-dresden.de/en/workview/dlf/93135/1>> [24. 7. 2024]

Zoznam bibliografických odkazov

- BOGDÁN, István. *Magyarországi hossz- és földmértékek 1601 – 1874*. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1990.
- BOGDÁN, István. *Mestere volt egykor*. Budapest : Magvető Kiadó, 1984.
- DEÁK, Éva. Ruhaanyagok az erdélyi országgyűlés árszabásaiban Bethlen Gábor uralkodása idején. In BALOGH, Balázs et al. (eds.). *ETHNO-LORE : A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA NÉPRAJZI KUTATÓINTÉZETÉNEK ÉVKÖNYVE 29*, Budapest : MTA, 2012, s. 381 – 397.
- DUCHOŇOVÁ, Diana. Uhorský aristokratický dvor v ranom novoveku. In FEDER-MAYER, Frederik (ed.). *Magnátske rody v našich dejinách 1526 – 1948*. Martin : Slovenská genealogicko-heraldická spoločnosť, 2012, s. 169 – 185.
- EŐRY, Vilma. *Magyar értelmező szótár diákoknak*. Budapest : TINTA Könyvkiadó, 2010.
- HAJZER-MÓDLI, Éva. *Szerepek és imázsépítés: Koháry István, egy XVII. századi főúr társadalmi reprezentációs szerepe és gondolkodásmódja*. Dizertačná práca. Budapest : ELTE, 2018. <https://doi.org/10.15476/elte.2018.092>
- HOTTÓ, Éva. *Dekonstrukció és rekonstrukció. A XVII – XVIII. századi magyar férfi öltözetek jellemző szabásformáinak rekonstrukciós elemzése*. Dizertačná práca. Sopron : Nyugat-Magyarországi Egyetem, 2014.
- KISS, Gábor et al. *Régi magyar szavak magyarázó adatbázisa*. Budapest : Tinta, 2012.
- KOZICZ, János. A török elleni harcok vitézi hagyománya a Koháry családban. In KOLTAI, András – KOZICZ, János (eds.). *Koháry István emlékkönyv a kecskeméti piarista gimnázium alapításának 300. évfordulójára*. Budapest; Kecskemét : Piarista Rend Magyar Tartománya, 2015, s. 19 – 54.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Barok a rokoko*. Praha : NLN, 1997.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání: Renesance*. Praha : NLN, 1996.
- LAMAROVÁ, Milena – KYBALOVÁ, Ludmila – HERBENOVÁ, Olga. *Obrazová encyklopedie módy*. Praha : Artia, 1973.

- LENGYELOVÁ, Tünde. „Ja potrebujem peniaze viac, ako tvoja milosť“. Korešpondencia Judity Balassovej so synom Štefanom II. Kohárom. In ĎURIANOVÁ, Mária (ed.). „Za Boha, kráľa a vlasť!“ Koháryovci v uhorských dejinách. „Istenért, királyért, hazáért!“ A Koháry család a történelmi Magyarország viszonylatában. Zvolen : Národné lesnícke centrum vo Zvolene pre Múzeum vo Svätom Antone, 2016, s. 9 – 19.
- LENGYELOVÁ, Tünde. Urodzenosť, pôvod a spoločenské postavenie v ponímaní ranonovovekej uhorskej šľachty. In Česko-slovenská historická ročenka, Brno : Masarykova univerzita v Brně, 2005, s. 19 – 30.
- LENGYELOVÁ, Tünde. *Život na šľachtickom dvore*. Bratislava : Slovart, 2016.
- MOJZSIS, Dóra (ed.). *Régi magyar öltözködés*. Budapest : Magvető Kiadó, 1988.
- MRÁZEK, Tomáš. Slovenské košele ako príklad vzájomného ovplyvňovania mestského a tradičného odevu. In *Kultúrne dejiny*, 2023, roč. 14, č. 1, s. 23 – 43. <https://doi.org/10.54937/kd.2023.14.1.23-43>
- PAJER, Lenka. *Odev v živote uhorského šľachtica 16. a 17. storočia*. Dizertačná práca. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave; Historický ústav SAV, 2022.
- R. VÁRKONYI, Ágnes. Az öltözködés filozófiájáról. In *Történelmi szemle*, 2011, roč. 53, č. 4, s. 503 – 536.
- RADVÁNSZKY, Béla. *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I*. Budapest : Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése, 1896.
- TAKÁTS, Sándor. *Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI – XVII. századból*. Budapest : Gondolat Kiadó, 1961.
- TÓZSA-RIGÓ, Attila. 'Divites et potentes'. *Városi elit a 16. századi Pozsonyban, az 1529 – 1557 közötti végrendeletek tükrében*. Dizertačná práca. Miskolc : Miskolci Egyetem, 2007.
- VEHRER, Adél. A török viseleti darabok hatása hazánkban a hódoltság korában – Effect of Turkish Traditional Costumes On Our Country During Occupation. In *Polgári Szemle*, 2017, roč. 13, č. 1 – 3, s. 256 – 268. <https://doi.org/10.24307/psz.2017.0922>
- ZUBERCOVÁ, Magdaléna M. et al. *Móda na Slovensku. Stručné dejiny odievania*. Bratislava : Slovart, 2014.
- ZUBERCOVÁ, Magdaléna M. *Tisícročie módy. Z dejín odievania na Slovensku*. Martin : Osveta, 1988.

SUMMARY

Aristocratic dress based on Judith Balassa's correspondence in the 2nd half of the 17th century

The primary function of clothing was to provide protection from the weather. At the same time, clothes expressed the personal and family identity, status, and wealth. Early modern Hungarian clothing was characterized by its inclination towards traditional elements, while also being subject to foreign influences. Not only Western European countries, but also the country's main enemy, the Ottoman Empire, were of great importance in the shaping of the Hungarian dress. Especially among the aristocracy, oriental fabrics, cuts, colours and ornamentation became popular. Early modern men's clothing was created by adopting the light and comfortable garments of the Turkish cavalry. The clothing of wealthy women was more

influenced by German, Italian, and Spanish fashion compared to men's clothing. All these influences and tendencies gave rise to a unique clothing culture in early modern Hungary. Although the materials, length and decoration of the garments and accessories changed over time, the basic cut and ensemble remained.

The correspondence of the nobility contains numerous references to clothing. In the letters of the Koháry family, the majority of the information about clothes relates to their acquisition and sending. In the absence of other types of sources, this information allows us to know the materials, colours, cuts and decoration of clothing in the Koháry family in the period between the 1650s to the 1680s. In the correspondence of Judith Balassa, most of the data is related to men's clothing. Clothing in this period, whether women's or men's, primarily consisted of outerwear and underwear. Undergarments were made of pleasant, breathable materials and functioned as a barrier between the body and the outer garment. It prevented the outer clothing from getting dirty by absorbing sweat, while also protected the body from abrasion from the heavier and rougher materials, which the outer garments often consisted of. Because of this, the undergarment was required to be changed more frequently compared to the outer garment, which did not need to be washed so often. The wardrobe of the nobility, however, did not consist only of sumptuous clothes. Everyday clothing was generally simpler than ceremonial dress for special occasions. However, for representative reasons, it was important that the clothes were not visibly frayed or worn out. The correspondence of the nobility is also a valuable source of information about clothing care and the means of their acquisition in a particular family. The nobility usually had their clothes made to measure. When made in absence, measurement had to be sent by letters. The making itself was not expensive; the value of the clothes was determined by the price of the fabric. The nobility understandably liked to buy expensive materials, especially silk. It was advantageous for noble women to buy through male relatives, who were away from home more often. In the Koháry family, materials were bought in Vienna and Pressburg, but fur was repeatedly obtained in Banská Bystrica. Judith Balassa also occasionally had her fabrics woven by her sister's weaver in Beckov. The choice of colours was influenced not only by personal taste, but also by their symbolic meaning or different prices for the same type of fabric. The value of the clothes was also determined by their sumptuous decoration, such as embroidery, lace, edging made of silk, gold or silver yarn, or fancy buttons. Expensive clothing was a valuable part of the life of the nobility, which, if damaged, used to be mended and was inherited and worn as an heirloom until the material was worn out as a result of numerous alterations and resewing.

Mgr. Sabina Danková

Univerzita Mateja Bela

Filozofická fakulta, Katedra histórie

SK-974 01 Banská Bystrica; Tajovského 40

e-mail: <sabina.dankova@umb.sk>, <sabina.dankova8@gmail.com>

ORCID: 0009-0008-5431-7309